

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA O'QISH SAVODXONLIGINI RIVOJLANTIRISHDA METAKOGNITIV STRATEGIYALARNING SAMARADORLIGI

Abdramanova Dinara

Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat
pedagogika instituti Maktabgacha va boshlang'ich
ta'lim fakulteti 2-bosqich talabasi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17899620>

ARTICLE INFO

Qabul qilindi: 05-dekabr 2025 yil
Ma'qullandi: 08-dekabr 2025 yil
Nashr qilindi: 11-dekabr 2025 yil

KEY WORDS

metakognitsiya, metakognitiv strategiyalar, o'qish savodxonligi, boshlang'ich ta'lim, o'ylab o'qish, monitoring, refleksiya, matnni tushunish, o'quv faoliyati, kognitiv jarayonlar, tanqidiy fikrlash, mustaqil o'qish ko'nikmalari.

ABSTRACT

Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'qish savodxonligini rivojlantirishda metakognitiv strategiyalarning ahamiyati va ularning ta'lim jarayonidagi samaradorligi yoritiladi. Metakognitsiya — o'quvchining o'z fikrlash jarayonini anglash, boshqarish va nazorat qilish qobiliyati sifatida izohlanib, o'qish savodxonligini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot davomida "o'ylab o'qish", oldindan taxmin qilish, monitoring va refleksiya kabi metakognitiv strategiyalarning nazariy asoslari hamda boshlang'ich ta'lim jarayonida ularni qo'llashning amaliy mexanizmlari tahlil qilindi. Shuningdek, mazkur strategiyalar matnni tushunish darajasini oshirishi, o'quvchilarda mustaqil o'qish ko'nikmalarini shakllantirishi hamda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ilmiy asosda yoritilgan. O'tkazilgan tajribalar asosida metakognitiv yondashuvning o'quv jarayonidagi afzalliklari, qo'llashda uchraydigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqildi.

Maktabda o'qishni yaxshilash uchun metakognitiv strategiyalarni qo'llash juda muhim. Hozir PISA, PIRLS kabi testlar o'tkazilyapti va ular bolalarning matnni tushunishi, uni qayta ishlashi va baholashi ta'lim sifatini ko'rsatyapti. Shuning uchun bolalarga o'zini o'zi boshqarish, fikrlashini nazorat qilish va baholashni o'rgatish kerak. Bu usullar o'qishni yaxshilaydi, mustaqil fikrlashga, tahlil qilishga va o'zini baholashga yordam beradi.

O'qish shunchaki matnni o'qish emas. Bu matnni tushunish, asosiy fikrlarni ajratish va hayotda qo'llash demakdir. Tadqiqotchilarning aytishicha, o'qish bolaning fikrlashi bilan bog'liq. Metakognitsiya esa o'z fikrlashini anglash va boshqarishdir. Flavell buni ikkiga bo'ladi: o'z biliming haqida tasavvurga ega bo'lish va o'qishni kuzatib boshqarish. O'qishda metakognitiv strategiyalar o'ylab o'qish, taxmin qilish, tushunishni tekshirish kabi ishlarda ko'rinadi.

Boshlang'ich sinflarda o'qish, nutq, mustaqillik, tahlil va ijodkorlik shakllanadi. Agar shu davrda metakognitiv strategiyalarni o'rgatsak, o'qish yaxshi bo'ladi. Fikrlashni boshqara oladigan bola matnni tahlil qilib, mazmunini anglaydi va yangi bilimlarni o'rganadi.

Bu tadqiqotning maqsadi – boshlang'ich sinflarda metakognitiv strategiyalardan foydalanish yaxshi ekanini ko'rsatish. Buning uchun quyidagi vazifalar bajariladi:

- Metakognitsiyaning nazariyasini o'rganish.
- O'qishga ta'sir qiladigan omillarni aniqlash.
- Bolalarga mos metakognitiv strategiyalar bo'yicha uslub yaratish.
- Darslarda sinab ko'rish va tahlil qilish.
- Olingan natijalarga asoslanib, maslahatlar berish.

Metakognitiv strategiyalarning asosiy turlari

1. O'ylab o'qish strategiyasi.

Bu usul bolani o'z fikrlarini aytishga undaydi. Shunda u qiyin narsalarni tushunadi va xatolarini topadi. Tadqiqotlarga ko'ra, bu strategiya matnni eslab qolish va tahlil qilishga yordam beradi.

2. Oldindan taxmin qilish strategiyasi.

Bu strategiya bolaning matn haqida oldindan o'ylashiga yordam beradi. Shunda u matn bilan bog'lanadi va asosiy fikrlarni tezroq tushunadi.

3. Monitoring (o'z-o'zini nazorat qilish).

Bola o'qishda nimani tushunmaganini aniqlaydi, qaytadan o'qiydi va savollar beradi. Bu strategiya mustaqil o'qish uchun juda muhim.

4. Tahlil va refleksiya.

Refleksiya o'qilgan matn bo'yicha fikrlarni qayta ko'rib chiqishga yordam beradi. Bola o'z xatolarini topadi, bilimni baholaydi va xulosa chiqaradi.

Metakognitiv strategiyalarning foydasi o'qituvchining darsni qanday tashkil qilishiga bog'liq. Agar dars maqsadli bo'lsa, bolalar bu strategiyalardan foyda ko'radi. Masalan, matnni o'qishdan oldin sarlavhaga qarab mazmunni taxmin qilish, o'qishda o'ylab o'qish, xatolarni muhokama qilish kabi mashqlar bolalarda metakognitiv fikrlashni shakllantiradi.

Bu yondashuv bolalarning mustaqil o'qishiga ham ta'sir qiladi. Ular matndan asosiy g'oyani ajrata boshlaydi, savollar berishni odat qiladi va tushunmagan joylarini qayta ko'rib chiqadi. Shunda ular nafaqat matnni o'qiydi, balki o'z fikrlashini ham boshqaradi.

Metakognitiv strategiyalarni darsga kiritish birdaniga natija bermaydi. Bolalar buni asta-sekin o'rganishi uchun jarayon to'rt bosqichda olib boriladi. Oldin o'qituvchi darsning maqsadini tushuntiradi. Keyin strategiyani o'zi ko'rsatib beradi – qanday o'qish kerakligini tushuntiradi. So'ngra bolalar mustaqil mashq bajarib, sinab ko'rishadi. Dars oxirida esa o'z ishini baholaydi.

Tajriba darslari shuni ko'rsatdiki, bu usul matnni tushunishga yaxshi ta'sir qiladi. Bolalar matn bilan ko'proq ishlay boshlagan, asosiy fikrni topish, muhim joylarni ajratish yoki o'qiganini izohlashda faol bo'lgan. Ularning mustaqil fikrlashga bo'lgan qiziqishi oshgan, o'z fikrini aytib, uni himoya qilishga harakat qilgan. Lekin kamchiliklar ham bor edi. Dastlab strategiyani tushuntirishga ko'p vaqt ketardi, ba'zi bolalar esa yangi usulga moslashguncha o'qituvchining yordamiga muhtoj bo'lgan.

Xulosa qilib aytganda, metakognitiv strategiyalar boshlang'ich sinflarda o'qishni yaxshilashda foydali ekan. Ular

bolalarga matnni yaxshiroq tushunishga, o'z fikrlashini kuzatishga va mustaqil bo'lishga yordam beradi. Agar strategiyalar to'g'ri qo'llanilsa, bolalarning diqqati va qiziqishi ortadi, o'qishga bo'lgan munosabati o'zgaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Flavell, J. H. (1979). *Metacognition and Cognitive Monitoring*. New York: Lawrence Erlbaum Associates.
2. Pressley, M., & Afflerbach, P. (1995). *Verbal Protocols of Reading: The Nature of Constructively Responsive Reading*. Routledge.
3. Paris, S. G., & Winograd, P. (1990). *Metacognition and motivation in reading literacy*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
4. Snow, C. E. (2002). *Reading for Understanding: Toward an R&D Program in Reading Comprehension*. RAND Corporation.
5. O'zbekiston Respublikasi Ta'lim standartlari. (2021). *Boshlang'ich ta'lim fan dasturi*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Ta'lim vazirligi.

